

(Re)negocierea canonului folcloristicii românești. Cazul lui Mihai Lupescu

Cosmina TIMOCE-MOCANU

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”

cosminatimoce@gmail.com

Abstract: The influential survey of the study of folklore in Romania, “Istoria folcloristicii românești” (1974), written by Ovidiu Bîrlea, creates a canon of folklore and folklorists during the first century of the study of ethnography in Romania. There is no chapter dedicated to the teacher Mihai Lupescu (1861-1922). He features on three occasions in chapters dedicated to other folklorists: (1) as secondary author of two monographs, the first with Tudor Pamfile (“Cromatica poporului român” – 1914) and the second with Artur Gorovei (“Botanica poporului român” – 1915); (2) as co-founder of the folklore journals *Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare* (1892) and *Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură și artă* (1908); (3) as “collector of folklore” and “correspondent” for the well-known folklorists S.Fl. Marian and Iuliu Zanne. Lupescu’s bibliography has been reconstructed relatively recently, and reflects the common areas of interest within the study of ethnography and folklore at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, when everything was still in need of being studied: folk tales and proverbs, popular medicine and botany, customs related to specific times in the year and rites of passing, beliefs and magical practices. At the same time, his bibliography also reveals a specific interest which was atypical within the study of ethnography at that time: food. Mihai Lupescu wrote 17 articles about “The Peasant’s Kitchen” (“Bucătăria țăranului”) in the journal *Șezătoarea* between 1899 and 1904, and in 1916 he submitted a manuscript for a monograph with a similar title to the Romanian Academy, to be published in the series “Din viața poporului roman” (“From the Life of the Romanian People”). For various reasons, as I will explain in my paper, Lupescu’s manuscript did not get published until 2000, thus denying the theme of food an early entrance, one could say canonisation, within the study of ethnography in Romania. My paper will offer an examination of Lupescu’s engagement with Romanian alimentation, and it will raise the issue of how the monograph “Din bucătăria țăranului român” (“From the Kitchen of the Romanian Peasant”) stimulates a reconsideration of the place assigned to its author, and to the topic of food, within the canon of the discipline of ethnography.

Keywords: *Romanian folklore studies, canonisation, Mihai Lupescu, food, traditional Romanian dishes.*

Două sunt considerentele pentru care, în paginile următoare, pun în discuție locul ocupat de Mihai Lupescu în canonul folcloristicii românești. În primul rând, bilanțul se cerea realizat în contextul comemorării, în anul 2022, a o sută de ani de la moartea învățătorului bucovinean. În al doilea rând, revizitarea cazului Mihai Lupescu e parte dintr-un demers reflexiv mai amplu,

derulat, în ultimii doi ani¹, alături de Otilia Hedeșan, acela de a reciti istoria disciplinelor etnologice românești prin lentila cercetărilor dedicate hranei comunităților tradiționale (Hedeșan 2021a; Timoce-Mocanu 2021), deci implicit punându-i sub lupă pe cei care au decupat și construit subiectul.

Contextul. Sau despre studiile de folclor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

Desfășurată asiduu în ultimul deceniu și jumătate al secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea, activitatea lui Mihai Lupescu în domeniul studierii tradițiilor se produce într-o etapă din istoria disciplinei pe care Ovidiu Bârlea o definește drept a „constituirii științei folclorului” (Bârlea 1974: 167). Fără a intra în prea numeroase detalii de ordin contextual, mi se pare important de subliniat faptul că, în tot acest interval, cercetarea tradițiilor românești e asumată ca proiect de țară de încă tână, pe atunci, Academie Română, care stabilea modul de studiere, interpretare și valorificare a acestora mai ales prin vocile unor personalități precum Vasile Alecsandri, B. P. Hasdeu, dar și S. Fl. Marian, At. Marian Marienescu (cooptați, în 1881, drept membri ai înaltului for cultural), respectiv, după 1900, Ion Bianu (Bârlea 1966/2016: 61-77).

Sub tutela Academiei se dezvoltă o metodă de cercetare, ancheta prin corespondenți, după modelul chestionarului dedicat de B. P. Hasdeu *Obiceiurilor juridice* (1878) și al *Programei pentru adunarea datelor referitoare la limba română* (1884), gândită să asigure baza documentară pentru alcătuirea dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, mizele sale lingvistice fiind dublate de interesul pentru „credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile, tot ce se numește astăzi – în lipsă de un alt cuvânt mai nemerit – cu vorba engleză *folklore*” (Hasdeu 1887: XVIII). Prin mai bine de jumătate din totalul celor 206 de întrebări adresate corespondenților, *Programa* oferă prime jaloane pentru un viitor corpus al folclorului românesc, vizând tezaurizarea de informații despre credințe, povestiri și practici legate de ființele mitologice și lumea de dincolo, sărbători calendaristice și ale vieții de familie, astronomie și meteorologie populară, medicină și magie populară, cântece, jocuri și instrumente muzicale, dar și despre principalele ocupații.

Alături de setul de problematici conținut de chestionarele Hasdeu, un rol la fel de important în configurarea temelor de interes ale cercetării folclorice îl are inițiativa Academiei Române de a premia și publica lucrări pe subiecte stabilite în dezbaterile Secțiilor sale. Astfel, începând din deceniul al IX-lea și până în preajma Marii Uniri, rând pe rând, sunt lansate în competiție teme precum: *Igiena țaranului român*, *Colecțiune de arii românești*, *Nunta la români*, *Nașterea și înmormântarea la români*, *Studiu asupra basmelor române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu ale popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, *Psichologia și metafizica poporului român*, *Botanica populară românească din punctul de*

¹ Contextul mai larg care a prilejuit acest demers îl reprezintă derularea proiectului PN-III-P2-2.1-PED-2019-5092: *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate (FOODie)*, finanțat de Ministerul Educației Naționale prin UEFISCDI.

vedere al credințelor, datinelor și literaturii populare, Proverbele și cimiliturile românilor, Industria casnică la români, Superstițiile poporului român în asemănare cu alte popoare vechi și nouă, Cromatica poporului român, Arta religioasă și arta casnică la români, Istoria costumului la români până în 1821, Frumosul în poezia populară românească (Bîrlea 1966/2016: 73-78). Pe cale de consecință, un număr considerabil de lucrări de folclor, de la tomuri de dimensiuni impresionante la simple broșuri, sunt produse ca răspuns la competițiile de finanțare a cercetării *avant la lettre* sau în contextul valorilor de entuziasm pentru consemnarea faptelor de cultură tradițională pe care aceste competiții le stârniseră îndeosebi în rândul intelectualilor din provincie.

Editarea colecțiilor de folclor este organizată sub aceeași tutelă a Academiei Române, pe baza îndeplinirii unor criterii îndelung discutate, precum: autenticitatea (definită în maniere sensibil diferite, în funcție de autori și perioade, dar în principal în opoziție cu curentul *coregerii/ întocmirii/restaurării* textelor); reprezentativitatea națională (deziderat la care trimit sintagma „la români” și adjectivele „românesc”/„românească” prezente în titlurile mai sus-menționate) și, în lina lui B. P. Hasdeu, dimensiunea comparativă a cercetărilor (Bîrlea 1966/2016: 67-71). Astfel, până la dispariția lui Mihai Lupescu în anul 1922, nu mai puțin de douăzeci de titluri sunt publicate în „Analele Academiei Române” și altele treizeci și unu în colecția „Din viața poporului român”, fondată în 1908, la inițiativa lui Ion Bianu (Datcu 2001: 240-243).

În al doilea rând și privit din alt unghi, procesul „constituirii științei folclorului” se datorează deopotrivă profesionalizării treptate a câtorva entuziaști care activau în mici orașe ori sate ale provinciilor românești, în rândul cărora bucovinenii și moldovenii se disting, în intervalul la care mă refer, ca fiind cei mai numeroși și activi. În pofida profesiilor lor de bază diverse (mai mulți învățători și învățătoare, câțiva preoți, un avocat, un ofițer, un inginer de căi ferate, un șef de gară), ei devin folcloriști „sub imboldul și la școala chestionarului Hasdeu” (Bîrlea 2010: 70). Cu alte cuvinte, aceștia învață care sunt subiectele de investigat sub eticheta de „folclor”, deprind strategiile retorice și textuale de utilizat în formularea răspunsurilor la chestionare și, în conformitate cu propriile interese de cercetare, alcătuiesc ei înșiși replici ale instrumentelor de anchetă elaborate și popularizate de B. P. Hasdeu. Mai mult, ei sunt cei care asumă și duc la bun sfârșit, adesea cu eforturi impresionante, sarcina alcătuirii monografiilor principalelor specii folclorice, obiceiuri și aspecte ale vieții tradiționale, conștienți cât de importantă era consemnarea și sistematizarea informațiilor dintr-o sferă ce începea să fie numită a culturii populare românești, pentru o disciplină aflată la începuturile sale, în plin proces de construcție a statului-națiune.

Canonul folcloristicii românești. Sau despre contribuțiile și receptarea lui Mihai Lupescu

Dincolo de această punere în context, o a doua intrare posibilă în dosarul lui Mihai Lupescu este cea mediată de volumul care construiește ierarhiile simbolice ale primului secol de etnografie românească, *Istoria folcloristicii românești* (1974), finalizată de Ovidiu Bîrlea la exact cinci decenii

de la moartea învățătorului sucevean. Fără a dedica un capitol aparte evaluării activității sale, Bârlea îl menționează pe Lupescu în trei ipostaze.

Prima și cea mai recurentă în paginile compendiului amintit este cea de „corespondent” sau „colaborator asiduu” la realizarea câtorva lucrări a trei dintre personalitățile situate în avangarda cercetărilor de folclor ale vremii: S. Fl. Marian și ale sale monografii intitulate *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor* (1903) și *Legendele Maicii Domnului* (1904); Iuliu Zanne și monumentalul corpus *Proverbele românilor* (1895-1903); Artur Gorovei și volumele *Cimiliturile românilor* (1898) ori *Credinți și superstiții ale poporului român* (1915). În al doilea rând, Ovidiu Bîrlea face referire la Lupescu în calitate de autor secundar al *Cromaticii poporului român* (1914), alături de Tudor Pamfile, și, respectiv, al *Botanicii poporului român* (1915), alături de Artur Gorovei.

În ultima jumătate de secol, au fost publicate o parte dintre scrisorile care au circulat între Mihai Lupescu și câțiva dintre contemporanii săi (SAG 1970, Ciubotaru 1973, SFMC 1991, Ciubotaru 2006), ceea ce permite nuanțarea formulărilor extrem de generale ale lui Bîrlea, cel puțin în sensul clarificării naturii contribuției învățătorului folclorist la elaborarea lucrărilor mai sus citate, dar și al aproximării manierei receptării acestuia de către colegii de breaslă. O lectură focalizată pe informația factuală conținută de aceste documente epistolare dezvăluie spre exemplu că, în 1890, sub pretextul că „în toată Moldova, afară de D-Voastră, nu cunosc pre nime care ar fi dispus să-mi sară în ajutor”, S. Fl. Marian îi solicită materiale pentru „un studiu asupra *Datinelor și credințelor române la nasceri și înmormântări*” (Ciubotaru 2006: 336). Un deceniu mai târziu, alte trei scrisori ale preotului bucovinean conțin cerințe punctuale în legătură cu „unele strunghi care ar trebui astupate” (Ciubotaru 2006: 339) în tomul pe care îl dedica sistematizării credințelor referitoare la insecte.

Pe de altă parte, într-o scrisoare adresată lui Artur Gorovei la 11 mai 1900, Mihai Lupescu se referă la preocupările sale curente, precizând următoarele: „între altele adun și niște proverbe și locuțiuni pentru *Proverbele* lui Zanne. Am vreo 3-4 sute de zicale și proverbe, care nu-s publicate în cele 3 volume ale lui” (SAG 1970: 244). De altfel, învățătorul se regăsește între autorii citați în bibliografia *Proverbelor române* (1900: XIX), iar Iuliu Zanne preia *tale quale*, sub cuvintele-titlu *mălai* (1899: 601-602), *mămăligă* (1899: 603-606) și *pogace* (1900: 95), articolele pe care Lupescu le tipărise, în anul 1899, în paginile revistei „Șezătoarea”, citând doar publicația, nu și autorul.

În ceea ce privește contribuția la lucrările scrise de/împreună cu Artur Gorovei, corespondența furnizează numeroase detalii despre informații pe diverse teme, mai mult sau mai puțin însemnate cantitativ, care au circulat înspre Fălticeni din localitățile unde Lupescu își desfășura serviciul de dascăl și director de școală, dar și despre proiecte priticite ani de zile. Ele cereau eforturi de cercetare considerabile, bune intuiții în organizarea și sistematizarea informațiilor consemnate într-o perioadă în care modelele livrești erau fie inexistente, fie greu accesibile unor modești intelectuali de provincie, dar și curajul înscrierii într-o competiție editorială alături de nume care-și dobândiseră deja statutul de personalități ale domeniului. În acest sens, exemplul cel mai celebru, reținut și atent comentat de exegeții ocazionali ai

operei lui Mihai Lupescu (Olteanu 2000a: 9-14; Ciubotaru 2006: 325), este proiectul alcătuirii unei lucrări de botanică populară. Ideea colaborării la o asemenea temă e avansată de Artur Gorovei în contextul în care, în 1892, B. P. Hasdeu propusese la Premiul „Ion Heliade Rădulescu” al Academiei Române subiectul *Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinilor și literaturii populare*. Acceptând provocarea, Lupescu începe documentarea în teren, servindu-se de o metodă de lucru ticluită de prietenul său, care îi explică amănunțit cum să-și însoțească fișele de observație de o colecție de plante presate², în vreme ce lui îi revenea sarcina studierii subiectului în bibliografie și a redactării finale: „Vom face lucruri mari, Lupescule; tu știi multe, multe de tot, despre cari eu nici nu am idee. Și eu am început a mă deprinde să mânuiesc crița asta, ca să spuie ce trebuie, cum trebuie. Tu știi *ce* și eu știu *cum*; asta-i tovarășia necesară.” (Ciubotaru 2006: 329). Finalizată și prezentată spre evaluare la sesiunea generală a Academiei Române din 1896, lucrarea e respinsă pe baza raportului întocmit de S. Fl. Marian, el însuși preocupat de decenii bune de tema botanicii populare și extrem de meticulos și exigent în tratarea ei. La scurt timp după această decizie, preotul bucovinean îi cere lui Gorovei manuscrisul evaluat, spre a-și completa propriile cercetări, oferindu-i la schimb colecția sa de cimilituri culese din Bucovina și extrase din presa transilvăneană, care, în opinia sa, ar fi întregit în chip fericit volumul tematic înaintat spre publicare Academiei de către folcloristul din Fălticeni (SAG 1970: 274). Trocul se produce fără știrea lui Lupescu, generând o serie de animozități față de S. Fl. Marian și, după moartea acestuia, insistența refacerii din fragmente dispartate a *Botanicii poporului român* și a publicării sale, în 1915, însoțită de o notă malițios-acuzatoare la adresa raportorului de odinioară.

Pe lângă nuanțele adăugate portretului de folclorist al lui Mihai Lupescu, exemplele aduse în discuție sunt în măsură să indice locul ocupat de acesta într-o rețea profesională care începea să-și facă vizibile ierarhia internă și strategiile de recunoaștere și consacrare. În pofida indiscutabilei cunoașteri a realităților etnografice regionale, a strădaniei neobosite de a le consemna și a disponibilității de a sprijini demersurile folcloriștilor vremii, Lupescu pare a fi distribuit de colegii săi de breaslă mai ales în rolul de excelent „culegător” de folclor, ratând canonizarea ca autor de lucrări fundamentale în domeniu. Profesorul Petru Ursache, unul dintre editorii și exegeții operei sale, pune acest fapt pe seama modestiei și a capacității de a-și asuma „un plan secundar, îngăduind astfel altora să iasă mai bine în evidență” (Ursache 1975: XVIII). După mine, explicațiile trebuie căutate și în zona opțiunilor lui Mihai Lupescu pentru a aprofunda și dezvolta în volum două teme: una cu totul atipică în etnografia vremii și, deci, asupra căreia plana implicit riscul rejectării sau marginalizării – tema bucătăriei țărănești; cealaltă – botanica populară – de mare actualitate și importanță în epocă, dar suscitând deopotrivă interesul lui S. Fl. Marian, considerat autoritatea

---

² Mai multe detalii despre metoda de lucru adoptată se găsesc în scrisoarea pe care Artur Gorovei i-a adresat-o lui Mihai Lupescu în 13 iunie 1892, restituită de profesorul Ion H. Ciubotaru (2006: 323-325).

incontestabilă a disciplinei la cumpăna secolelor XIX-XX, cu al cărui profesionalism și putere de muncă era greu de concurat.

În contrapondere, lui Mihai Lupescu îi sunt recunoscute, inclusiv de către *Istoria* lui Ovidiu Bîrlea (1970: 331, 407), o serie de merite importante în calitate de „administrator” și co-fondator al publicațiilor de pionierat în domeniul folclorului, „Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare” (în 1892) și „Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură și artă populară” (în 1908), alături de Artur Gorovei și, respectiv, Tudor Pamfile. Contemporanii și posteritatea sunt unanimi în aprecierea rolului fundamental jucat de Lupescu în întreținerea entuziasmului învățătorimii din Moldova pentru consemnarea tradițiilor și în canalizarea acestui gen de disponibilitate și spre susținerea editorială și financiară a celor două periodice (Tutoveanu 1922: 259; Șiadbei 1922: 260-261; Ursache 1975: IX-XI). În același timp, în calitate de principal contributor al celor două publicații, lui Mihai Lupescu îi revine meritul de a fi inaugurat rubrici dedicate unor domenii ale culturii tradiționale puțin cunoscute, marginale sau chiar absente în preocupările vremii. Sau, în cuvintele lui Artur Gorovei, reproduse din broșura *Învățători folkloriști*:

Tot ce a scris Lupescu în «Șezătoarea» era nou, bine alcătuit. Și a scris de toate: medicină populară, superstiții, strigăte de joc, descântece, bucătăria țaranului, tradiții și altele multe; ar putea să formeze atâtea volume de folklor, pe care le-a stors de la baba Antăloaia și de le altele, care s-au coborât în pământ cu multe științi, pe care Lupescu n-a avut vreme să le adune. În nouăsprezece volume din «Șezătoarea», sunt înșiruite scrisese lui, în cea mai curată limbă românească. (Gorovei 1940: 5)

De altfel, așa cum o restituie Maria Rafailă în anul 2000³, lista publicațiilor antume ale lui Mihai Lupescu include, alături de volumele deja menționate, semnate cu Tudor Pamfile și Artur Gorovei, câteva broșuri pe care învățătorul sucevean le-a scris din perspectiva de pedagog și director vizionar al Orfelinatlui agricol „Ferdinand” din Zorleni, cuprinzând sfaturi gospodărești și agricole, dar și un număr de 221 de „articole” tipărite în paginile „Șezătorii” și altele 146 în cele ale revistei „Ion Creangă”. Titlurile acestora și ale rubricilor care le conțin reflectă maniera în care se făcea etnografie la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, când totul era de consemnat și sistematizat: proză și paremiologie, medicină și botanică populară, obiceiuri calendaristice și rituri de trecere, credințe și practici magice.

Destinul unei lucrări: *Din bucătăria țaranului român, de Mihai Lupescu*

Totodată, aceeași bibliografie dezvăluie interesul aparte al lui Mihai Lupescu pentru *alimentația țărănească*, o temă care, așa cum precizam anterior, era mai degrabă atipică și marginală în preocupările etnografilor vremii. Învățătorul sucevean o abordează curajos, mai întâi în unsprezece

---

³ Maria Rafailă bibliografiază exclusiv broșurile sau volumele publicate antum și colaborările lui Mihai Lupescu la revistele „Șezătoarea” și „Ion Creangă”, nu și contribuțiile apărute în „Contemporanul”, „Gazeta sateanului”, „Gazeta Transilvaniei”, „Românul”, „Vestitorul satelor” și alte publicații culturale ori pedagogice la care a colaborat.

numere ale revistei „Șezătoarea”, apărute în intervalul decembrie 1898–august 1903, unde a publicat o serie de articole sub genericul *Bucătăria țaranului/Bucătăria poporului/Unelte din bucătăria țărănească*.

Potrivit scrisorilor schimbate cu Artur Gorovei, restituite fragmentar de către Maria Luiza Ungureanu (în 1970) și Ion H. Ciubotaru (în 2006), o primă apropiere de această temă se producea încă în aprilie 1892, când Mihai Lupescu era îndemnat de colegul său din Fălticeni să acorde atenție terminologiei gospodăriei, adică să „scrie toate cuvintele întrebuițate în gospodărie”, inclusiv „lucrurile de bucătărie, bucatele, îmbrăcămintea etc.” (Ciubotaru 2006: 323). Un an mai târziu, Lupescu i-a adresat lui Gorovei invitația de a colabora la realizarea unei lucrări care ar fi urmat să se structureze în trei părți mari, abordând: (I) *Igiena țaranului român*, (II) *Încălțăminte și îmbrăcămintea și* (III) *Hrana*, adică, potrivit planului prezentat în scrisoarea din 30 mai 1893,

(alimentațiunea) vara-iarna-toamna-primăvara, uneltele de pregătire, articolele din care se pregătesc bucatele, influența zilelor mari asupra hranei. La ce festivități se pregătesc bucate mai bune (nuntă, cumetrie, praznice, ospete etc). Băuturile-rachiu-vin-apă-rom-cafea. (SAG 1970: 230)

Ideea alcătuirii acestei lucrări pare a se fi născut în mintea lui Mihai Lupescu în contextul în care Secțiunea științifică a Academiei Române reluate, în 1892, concursul acordării Premiului „Lazăr” pentru tratarea subiectului „Igiena țaranului român; locuința, încălțăminte și îmbrăcămintea; alimentațiunea în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului.” (AAR 1892: 91), niciunul din cele patru manuscrise depuse în decembrie 1890 neîndeplinind condițiile pentru obținerea acestuia. Persuadat de prietenul său că, „în tot cazul, o cercare nu-i rea” (SAG 1970: 230), Gorovei formulează un răspuns ezitant, condiționând colaborarea sa la noul proiect de continuarea muncii la *Botanica populară*, o altă lucrare asumată în perspectiva unei mult visate validări academice:

Planul tău pentru lucrarea cea nouă, la care mă îndemni să ne prindem tovarăși, e foarte bun și nu găsesc nimic de schimbat. (...) Dar, oare, putea-vom duce la capăt două lucrări așa de mari? Botanica nu vreau s-o lăsăm și astalaltă mă ispitește. Tu știi viața țaranului așa de bine, ai pătruns în inima lui, vei putea face o lucrare conștiințioasă. Mă prind și pe lucru. Dar să nu lăsăm botanica. (Ciubotaru 2006: 330)

Datele de care dispun în momentul redactării acestei analize de caz nu-mi permit să formulez ipoteze despre momentul și motivele abandonării planului întocmit de Mihai Lupescu, nici despre decizia lui de a decupa din ansamblu tema hranei, pe care să și-o asume ca proiect individual de cercetare. Nu pot să nu observ, totuși, că opțiunea lui Lupescu pare a fi fost catalizată și de implicarea sa în ancheta indirectă inițiată de Nicolae Densușianu la sfârșitul secolului al XIX-lea, unde, în partea a doua a *Cestionariului despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români. Epoca de până la a. 600 d. Chr.* (1895), subiectul alimentației prinde contur printr-o întreagă secțiune dedicată ofrandelor alimentare – grâu fiert și nefiert, colaci, fructe, carne și lactate (Nr. 176-184, 187, 189-191), postului (Nr. 227-228), meselor festive (Nr. 53, 55-56),

practicilor menite să provoace/mențină roada câmpurilor și bunăstarea turmelor (Nr. 9, 75-76, 103) sau chiar *paharului Crăciunului* (Nr. 10), un obiect din recuzita rituală a meselor sărbătorilor de iarnă. Răspunsul redactat de învățătorul sucevean pentru localitatea Broșteni nu se limitează la enumerarea unor feluri de mâncare specifice, ci oferă amănunte despre ingrediente, schițează etapele preparării ori instrumentarul necesar, cel mai adesea apelând la o terminologie locală, pe care o glosează atent, ca în exemplul următor:

Pasca se face din făină de grâu astfel: se frământă făina și se pune la dospit. Aluatul acesta se desface în bucăți rotunde, bucățile se lătesc cu *sucitorul* și azimei i se pune pe delături un colac simplu sau împletit. Locul gol de pe azime, cuprins în colac, se umple cu umplutură făcută din brânză de oi iute, la care s-au adăugat *bulughene fierte* (cartofi), câteva. Pasca pregătită așa se pune în cuptor de se coace. (Ms. rom. B.A.R. 4559: 253 v.)

Cert este că, odată cu o scrisoare expediată la 26 septembrie 1897, Mihai Lupescu îi trimite colegului său din Fălticeni un prim fragment al lucrării, solicitându-i părerea în legătură cu validitatea unui asemenea demers: „Ți-am trimis un început din bucătărie; cum îți dai cu gândul despre ea? Va fi ceva ori să-mi păzesc gândul? Material am destul de mult. Comunică-mi părerile tale. M-am necăjit ca dracu să scriu fonetic, căci eu nu-s deprins, cum știi, cu etimologismul oficial.” (SAG 1970: 232-233). Din păcate, presupunând că a fost formulat, răspunsul lui Gorovei nu s-a păstrat. În plus, documentele epistolare accesibile nu consemnează niciun fel de reacție a acestuia la deseale mărturii ale lui Lupescu referitoare la efortul redactării materialului despre hrană în vederea publicării în „Șezătoarea”, apoi la tatonarea ideii dacă, „prescris curat și trimis Academiei, nu l-ar putea publica în broșură” (SAG 1970: 254) ori la vestea, transmisă în 26 februarie 1916, că manuscrisul lucrării *Bucătăria țaranului român* a fost înaintat înaltului for cultural, cu convingerea că:

Nu cred să fie completă, căci nu se poate, dar nici altul una mai bună nu va putea face. Cum Academia nu prea are cui o da spre cercetare, căci Bârsan e-n Sibiu, poate ți-o trimite ție să-ți dai avizul; atunci o vei vedea și te vei încredința câtă muncă am avut la ea. Bucatele și materialurile din care prepară țaranul bucatele și uneltele lui sunt așezate alfabetic. N-am putut da figuri, căci nu-s bun desenator. Și decât oi da caricaturi, care să nu arate lucrul cum este, mai bine deloc. (SAG 1970: 267)

Odată ce Academia Română a preluat manuscrisul, lucrurile au intrat pe un făgaș total diferit de cel imaginat de Mihai Lupescu în scrisoarea mai sus citată, membrii Secției Literare (Titu Maiorescu, I. C. Negruzzi, Duiliu Zamfirescu și Ion Bianu) desemnându-l drept referent pe Gheorghe Bogdan-Duică⁴. O serie de factori au împiedicat însă publicarea lucrării învățătorului sucevean în epoca în care a fost scrisă și, deci, canonizarea timpurie a temei alimentației în folcloristica românească (și implicit a autorului ei).

Notez, în primul rând, tergiversarea întocmirii raportului de către profesorul Bogdan-Duică, în contextul intrării României în război, în vara

⁴ Pentru detalii despre corespondența administrativă purtată în jurul acestui manuscris și rezoluțiile formulate, a se vedea Rafailă 2000: 17-18.

anului 1916, dar, foarte probabil, și datorită stranieții și importanței reduse pe care va fi prezentat-o subiectul pentru un literat. A nu se omite că domeniul hranei era considerat, nu de multă vreme, de competența Secției de științe (naturale) a Academiei Române, iar Iuliu Zanne așezase proverbele despre mâncare și băutură în capitolul VII al corpusului său, intitulat *Despre vieța fizică* (Zanne 1899: 437)⁵. În al doilea rând, după încheierea Primului Război Mondial și odată cu suflul înnoitor și efervescenta culturală generate în numeroase instituții de Marea Unire, în Academie se discuta tot mai des despre necesitatea reorganizării publicațiilor de folclor și etnografie, mai ales ca urmare a criticilor aduse de Ovid Densusianu colecției „Din vieța poporului român” (Mușlea 1932: 5), care ar fi urmat să găzduiască și lucrarea lui Lupescu, în cazul aprobării editării sale. Apoi, faptul că învățătorul sucevean „nu a știut să insiste și nici n-a avut cine să-l ajute în această direcție” (Ursache 1975: XIX-XX) a dus la uitarea treptată a lucrării, depusă în colecția de manuscrise românești a Bibliotecii Academiei Române, la aproximativ trei ani de la moartea folcloristului, survenită în 17 august 1922.

În sfârșit, referințele la acest manuscris revin în atenția comunității academice odată cu publicarea *Scrisorilor către Artur Gorovei* (1970) și restituirea parțială a culegerilor de folclor ale lui Mihai Lupescu în antologia *Tei-legănat* (1975), alcătuită și prefațată de Petru Ursache. Or, aceasta se produce în plin deceniu al optulea al perioadei comuniste, când alimentația intră pe lista subiectelor supuse cenzurii ideologice, despre care nu se scrie sau, mai degrabă, nu se publică aproape nimic, în pofida demarării unei atente documentări a temei în teren, prin anchetele pentru realizarea *Atlasului Etnografic Român*, ori a pledoariei făcute etnologiei alimentației de către Ofelia Văduva (1975: 185-203), într-un studiu care, vreme de două decenii, rămâne singular în cuprinsul publicațiilor de specialitate și care-l citează pe Lupescu, cu ale sale articole din „Șezătoarea”, între precursorii domeniului.

Destinul lucrării lui Mihai Lupescu se schimbă, însă, la cumpăna dintre milenii, manuscrisul ignorat timp de opt decenii și jumătate fiind pus în circulație aproape simultan de cele două edituri care, pe atunci, își disputau piața de carte etnologică din România. Mai exact, în anul 2000, Paideia îl publică sub titlul original, *Din bucătăria țaranului român*, în „Colecția de Științe Sociale-Restitutio” și îngrijirea Mariei Rafailă, cu prefața lui Radu Anton Roman și postfața Antoanetei Olteanu. În același an, dar sub titlul *Bucătăria tradițională românească*, Editura Saeculum I. O. propune cititorilor săi atât conținutul Ms. B.A.R. 4813, cât și o anexă cu articolele tematice extrase din revista „Șezătoarea”, stabilirea textului, prefața și indicele datorându-i-se lui Petre Florea.

E de menționat că publicarea manuscrisului lui Mihai Lupescu nu ține doar de politica editorială dusă de Paideia și Saeculum I. O., ambele coordonând colecții destinate repunerii în circulație a scrierilor importante de la începutul etnografiei românești, cât mai ales de faptul că, după 1990, reliefurile tematice ale disciplinelor etnologice se modifică substanțial.

---

⁵ Pentru comentarii referitoare la opțiunea lui Zanne sau o posibilă circulație a ideilor între acest autor și Mihai Lupescu, a se vedea Hedeșan 2021b: 450, 453.

Subiectul hranei (rituale, într-o primă etapă) e readus în peisajul academic de două lucrări semnate de Ofelia Văduva (*Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*) și Varvara Buzilă (*Pâine. Aliment și simbol: experiența sacrului*). Dar, mai ales, bucătăria românească și referințele etnografice la aceasta capătă notorietate și încep să se bucure de atenția intelectualilor grupați în jurul revistei „Dilema” și a publicului larg, datorită emisiunilor gastronomice și cărții *Bucate, vinuri și obiceiuri românești* semnate de Radu Anton Roman, pe a cărui popularitate mizează Editura Paideia, atunci când îi încredințează sarcina prefătării și, implicit, a girării lucrării lui Mihai Lupescu.

Din bucătăria țaranului român – note de lectură și scurte comentarii

Parcurgând conținutul volumului *Din bucătăria țaranului român* (Editura Paideia), un cititor avizat poate restitui cu relativă ușurință care e relația textului lui Mihai Lupescu cu planul pe care i-l prezentase odinioară lui Artur Gorovei, dar și cu lucrările contemporanilor săi care, cu totul conjunctural și sumar, abordează aceeași problematică.

Referitor la primul aspect, e de menționat că, în bună măsură, învățătorul sucevean rămâne fidel schiței expuse în scrisoarea din 30 mai 1893, construind o imagine a sistemului alimentației românești de la cumpăna secolelor XIX-XX, prin structurarea atentă a unor informații de ordin descriptiv despre: (I) locul unde se gătește; (II) instrumentarul necesar preparării, păstrării, conservării și servirii hranei și băuturilor; (III) materia utilizată în aprinderea focului și ingredientele necesare pregătirii mâncărilor (făină, carne, grăsimi, pește, lapte și produse lactate, legume și zarzavaturi, ciuperci); (IV) condimente, mirodenii și preparate folosite la îndulcirea, înăcrirea, aromatizarea și ornarea hranei; (V) peste 300 din „bucatele cunoscute de țărani” (Lupescu 1916/2000: 91-155); (VI) 17 băuturi și (VII) contextele cotidiene, festive și rituale în care se prepară și consumă diverse categorii de alimente.

Dacă, în principalele lucrări ale etnografilor din generația sa, informațiile despre practici și comportamente alimentare sunt livrate cu parcimonie și subsumate interesului pentru sărbătorile calendaristice (spre exemplu la S. Fl. Marian și Tudor Pamfile), pentru obiceiurile vieții de familie (la același S. Fl. Marian, dar și la Elena Sevastos), pentru micile credințe și rituri domestice grupate în epocă sub eticheta de „superstiții” (la Artur Gorovei, Elena Niculiță-Voronca) ori pentru varii categorii de texte folclorice (de pildă, proverbele, sistematizate de Iuliu Zanne, sau ghicitorile, de Artur Gorovei) (Hedeșan 2021a: 47-50), la Mihai Lupescu lucrurile stau diferit. Mai întâi, este de observat că, în proiectul descriptiv pe care îl propune, datele de acest tip au o pondere scăzută: dimensiunea simbolică a hranei este tratată destul de schematic în cele douăzeci de pagini ale capitolului VII – *Prânzurile, mesele și diferite credințe și obiceiuri* sau mult mai sporadic în secțiunile dedicate principalelor ingrediente și alimente, prin consemnarea unor valențe curative ori utilizări în magia și cosmetica populară, dar și a unor unități frazeologice care înglobează lexeme din sfera semantică a hranei. Pe mai bine de două treimi din conținutul lucrării, scriitura lui Lupescu se menține în cadre mai pragmatice, autorul propunându-și să realizeze „o listă de unelte de bucătărie”

(Lupescu 1916/2000: 30) și să inventarieze „bucatele cunoscute de țărani”, insistând pe „facerea lor” (Lupescu 1916/2000: 91). Astfel, pentru fiecare dintre acestea au fost construite fișe/articole ale căror dimensiuni variază între un rând și aproape zece pagini, iar gradul lor de complexitate traduce, pe de-o parte, importanța felului de mâncare descris în sistemul alimentației cotidiene ori festive din regiunea de baștine a autorului, iar pe de altă parte, etape redacționale succesive, exemplele publicate în „Șezătoarea” având, în volum, versiuni adăugite. Mai rezumative sau mai dezvoltate, intrările dedicate fiecăreia dintre mâncărurile ori băuturile „cunoscute de țărani” conțin, alături de denumire (pentru care sunt notate, adesea, variante populare sau/și regionale), informații ce țin de una sau mai multe dintre următoarele categorii: ingredientele din care se prepară, tehnicile după care se prepară, contextul pregătirii și/sau al consumului, de către cine și pentru cine se pregătesc anumite feluri de mâncare. Pronunțata dimensiune procedurală a discursului oricât de eliptic al lui Mihai Lupescu creează falsa impresie că acesta notează rețete, deși diferențele structurale și stilistice în raport cu oferta cărților de bucate din aceeași perioadă (Ulieru & Popescu 2018: 37-133) sunt evidente, iar miza sa nu este de a prezenta un text după care să se gătească, ci un studiu de civilizație, organizând:

cunoștințele despre bucatele țărănești (...) numai cu gândul să rămâie scrise pentru cei ce vin după noi, bătrânii, și a le găsi urmașii așa cum sunt, căci vremea prefacerilor în care trăim va schimba și gusturile celor ce vin după noi; și-i bine să știe, cel puțin în parte, și ei, cum a fost înaintea lor. (Lupescu 1916/2000: 23)

Genul acesta de „rețete” se regăsește și în paginile lucrării *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* (1903/1998), a Elenei Niculiță-Voronca, mai puțin frecvent, însă conținând detalii mai numeroase, o astfel de scriitură densă fiind, fără îndoială, și rezultatul unei cunoașteri a lucrurilor din perspectivă feminină. De altfel, Lupescu citează câteva exemple din monumentalul opus, al cărui capitol XVI, *Hrana*, conține o secțiune cu un titlu extrem de similar celui propus de învățătorul sucevean: *Bucatele la români* (1903/1998: 196-204). Mult mai redus ca dimensiuni și menit să dezvăluie mai degrabă țesătura de credințe și rituri din jurul practicilor culinare, „rețetarul” Elenei Niculiță-Voronca se deschide cu „hrana cea mai de căpitanie” (1903/1998: 196) la țaranul bucovinean, adică mâncărurile din „păpușoi”, expune procedeul de preparare a pâinii și a covășei („o altă mâncare-băutură la români”), trece în revistă principalele aluaturi coapte, fierte și prăjite, felurile pregătite din lapte și brânzeturi, „udăturile” (borșuri și zămuri), preparatele din carne de pasăre, vită, porc și miel, mâncărurile din ciuperci, legume și verdețuri și, în sfârșit, bucatele de post, a căror listă se deschide cu două feluri din pește. Dacă Elena Niculiță-Voronca alege să structureze informațiile quasi-tipologic, Mihai Lupescu preferă „rânduirea alfabetică, ca cea mai lesnicioasă de aflat felul de bucate ce se descriu” (Lupescu 1916/2000: 23), de aici opinia că „lucrarea se prezintă ca un veritabil glosar în maniera celui alcătuit de Fr. Damé” (Ursache 1975: XX). Dincolo de avantajul consultării facile invocat în paragraful

introdutiv, modelul alfabetic pare a fi câștigat teren între folcloriștii vremii mai ales datorită prestigiului de care se bucurau *Etymologicum Magnum Romaniae* și autorul său în rândul acestora, iar în ceea ce-l privește pe Lupescu, și datorită cunoașterii îndeaproape a manierei în care Artur Gorovei procedase în alcătuirea corpusului *Cimiliturilor*, precum și indicațiilor pe care același coleg i le-a dat în etapa preocupărilor pentru terminologia gospodăriei (Ciubotaru 2006: 326).

În altă ordine de idei, alinierea învățătorului sucevean la manierele de scriitură practicate în epocă se produce și prin opțiunea de a construi un model național al fenomenului investigat, opțiune pe care, așa cum o dovedește sintagma partitivă din titlul lucrării sale („din bucătăria...”), e asumată mult mai ezitant decât la colegii săi de generație, ale căror tomuri ambiționează să descrie diverse aspecte ale culturii tradiționale „la români”. De altfel, în cele *Câteva vorbe* care-i deschid lucrarea, Mihai Lupescu face următoarea precizare:

Culegerile ce urmează, *Din bucătăria țaranului român*, nu se poate zice că sunt complete, căci e foarte greu să culegi în totul asemenea cunoștinți. Cele de prin celelalte țeri locuite de români sunt și mai greu de adunat. Am vrut să prescriu numai ceea ce-am cules eu singur; câțiva prieteni m-au îndemnat să adaog și ceea ce voi găsi răzleț pe la alții. I-am ascultat și ceea ce am găsit pe la alții am arătat de unde am luat. (Lupescu 1916/2000: 23)

Notele care însoțesc cele șapte capitole ale lucrării clarifică această afirmație și fac transparente sursele informațiilor sistematizate. În lumina acestora, „ce am cules eu singur” înseamnă punerea în pagină a unor observații făcute în localitatea natală, Spătărești (Suceava), apoi la Broșteni (Suceava) și Zorleni (Vaslui), unde Mihai Lupescu a activat ca învățător și director de școală și, în sfârșit, într-o călătorie de scurtă durată la Călimănești (Vâlcea). Aflăm, totodată, că descrierea instrumentarului domestic și a felurilor de mâncare se bazează într-o măsură covârșitoare pe cunoștințele împărtășite de soția folcloristului, originară din Bogdănești (Suceava) și de mama sa, care a trăit la Spătărești, în același județ (Lupescu 1916/2000: 176). Pe lângă cele două doamne din proximitatea sa distribuite *ad hoc* în rolul de informatoare, Lupescu a recurs, potrivit tipicului metodologic al epocii sale, în primul rând la o rețea de corespondenți, chiar dacă de mici dimensiuni și foarte difuză. I-au comunicat informații de interes învățătoare, învățători și preoți din șapte localități din județul Suceava (Baia, Broșteni, Crucea, Dorna, Pleșești, Poiana Vinului, Rădășeni), câte trei din județele Iași (Lunca Pașcani, Sodomeni, Tătăruși), Neamț (Drăgănești, Nemțișor, Vânători) și Vaslui (Murgeni, Pribești, Tuțcani), două din Vrancea (Bogza, Păunești), una din Botoșani (Vârful Câmpului) și Galați (Țepu), respectiv din fostul județ Dorohoi (Molnița, azi pe teritoriul Ucrainei). În Muntenia și Oltenia, rețeaua se rarefiază simțitor, poate și pentru că legăturile învățătorului sucevean cu sudul României erau mai firave: câte două sate din actualele județe Călărași (Mânăstirea, Cuza Vodă), Ialomița (Urziceni, Grindu) și Teleorman (Principele Ferdinand, Beiu), respectiv unul din Vâlcea (Obislavu).

Pe de altă parte, Mihai Lupescu își fundamentează proiectul descriptiv și pe o listă scurtă și implicit neexhaustivă de referințe bibliografice, la care a

recurs cu mult prea multă parcimonie și mai ales pentru a restitui componente ale tabloului culinar din „celelalte țeri locuite de români”. O căutare simplă a numelor provinciilor românești din afara granițelor de atunci ale Regatului României, operată în versiunea electronică a volumului, este revelatoare pentru gradul de reprezentare a particularităților alimentare regionale în modelul descriptiv propus de învățătorul sucevean. Maramureșul rămâne o *terra incognita* cu doar trei mențiuni (una despre denumirea meselor zilei și două despre băuturile consumate aici), citate după o sursă puțin relevantă pe acest subiect: colecția *Poezii populare din Maramureș* (1906), a lui Al. Țiplea. Referințele la Banat (în număr de trei) și Transilvania (45, dintre care 33 sunt ocurențe ale lexemului „Ardeal”) au ca sursă *Glosarul de cuvinte dialectale* (1906) al lui Al. Viciu și, prin urmare, sunt folosite mai degrabă pentru a sublinia diferențele de denumire ale unor piese din instrumentarul casnic sau ale unor mâncăruri/băuturi în raport cu spațiul familiar lui Lupescu și mai puțin procedee de preparare a unor feluri proprii acestor provincii⁶. Basarabia e invocată de șase ori și de fiecare dată pentru a marca identitatea în raport cu regiunea modelatoare a perspectivei lui Lupescu, în siajul afirmației că „în Basarabia și în Bucovina țaranii pregătesc bucatele ca și moldovenii” (Lupescu 1916/2000: 26), o afirmație desigur generalizatoare și opacă la nuanțe, dar care, în epoca dinaintea Marii Uniri, își are mizele sale. În sfârșit, dacă referințele la Bucovina sunt mai numeroase, aceasta se datorează unei mai bune cunoașteri a regiunii de către autor, citării consistente din opusul Elenei Niculiță-Voronca și implicit avântului pe care etnografia îl luase în această provincie în raport cu celelalte teritorii românești.

Prin urmare, exercițiul de a pune pe hartă sursele informațiilor organizate de Mihai Lupescu evidențiază că scriitura sa se bazează pe suma unor experiențe regionale (directe sau mediate de oameni și cărți) extrem de inegale. Așa se explică inevitabila amprentă moldovenească a repertoriului său, pregnantă pentru cititorii familiarizați (și) cu alte zone ale geografiei culinare românești, ori atenția diferențiată acordată elementelor repertorizate: unele mâncăruri se bucură de descrieri complexe, iar altele, care reliefează un specific regional al hranei dificil de creionat din poziția și cu cunoștințele cu care a operat Lupescu, sunt prezentate schematic, ezitant, adesea inexact⁷.

---

⁶ Spre exemplu, există, în repertoriul lui Lupescu, intrări pentru *bobeală* (p. 93), *borândău* (93), *broc* (104), *buzdură* (105), *ciuci* (110), *clepezeu* (110) ș. a.

⁷ A se compara, de pildă, cele zece pagini de detalii oferite pentru *borș* (Lupescu 1916/2000: 93-103) cu formulările vagi, imprecise și adesea contradictorii din succintele paragrafe dedicate *ciorbei*, „o mâncare cunoscută în mai toate țerile locuite de români. În Bucovina, Moldova și Basarabia se mai zice și *zamă dulce*, și prea arareori *supă* ori *zamă* (...). Mai toate ciorbele au în ele și orez, ori pasat și prăjitură. Cine dorește, înăcrește ciorbele, și atunci se zice ciorbă acră de pui, de pasăre ș.a. Înăcritul ciorbei se face ori cu zamă de lămâie, ori cu săcărică sau cu borș.” (109-110); *supei*, care, în opinia autorului, „nu-i decât ciorba muntenească – ciorba dulce de carne. Ea se cunoaște de răzeși și-n ea se pune orez ori coji de pâne” (150); *zemii*: „*dzama* se scoate din carne fiartă. Ea nu-i decât ciorba munteanului. Zamă se zice și la borșul e găină. Zama se mănâncă cu pâne ori mămăligă prăjită.” (155).

În loc de concluzii

În pofida acestor limite evidente ale colecției *Din bucătăria țaranului român* (unele ținând de maniera în care a procedat autorul, altele de felul în care se făcea/se putea face etnografie în epoca sa), Mihai Lupescu are cel puțin două merite incontestabile. Mai întâi, el decupează și pune sub lupă o felie complexă și fascinantă a ceea ce se numea cultura tradițională românească, ignorată sau oricum puțin interesantă pentru colegii săi de breaslă, dacă nu chiar tratată cu dispreț. În al doilea rând, Lupescu produce un prim corpus de informații despre hrană, prin metodele accesibile la cumpăna secolelor XIX-XX și în timpul lăsat la dispoziție numeroasele sale obligații profesionale, corpus pe care-l structurează uzând de principii tipologice și alfabetice. Date fiind aceste aspecte, anul comemorativ al centenarului morții lui Mihai Lupescu e un bun prilej de a-i regândi locul în ierarhia simbolică a disciplinelor etnologice, nu în sensul proclamării sale drept prim „antropolog culinar al românilor”, așa cum procedează astăzi, adesea interesat și/sau din ignoranță, marketingul editorial și unele bloguri gastronomice, dar oricum recunoscându-i realizări care, dintr-un motiv sau altul, le-au scăpat atât contemporanilor săi, cât și istoricilor de mai târziu ai folcloristicii românești.

BIBLIOGRAFIE

- AAR 1892: *Analele Academiei Române*. Partea administrativă și desbaterile, seria II, tom XIII, 1890-1891, București, Lito-Tipografia Carol Göbl.
- Bîrlea 1966/2016: Ovidiu Bîrlea, *Academia Română și cultura populară*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, s. n., tom 27, pp. 61-93.
- Bîrlea 1974: Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică.
- Bîrlea 2010: Ovidiu Bîrlea, „B. P. Hasdeu și folclorul”, în Ion Mușlea și Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele B. P. Hasdeu*, ediție revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române, pp. 65-80.
- Buzilă 1999: Varvara Buzilă, *Pâinea: aliment și simbol. Experiența sacralului*, Chișinău, Editura Știință.
- Ciubotaru 1973: Ion H. Ciubotaru, *Din corespondența lui G. T. Kirileanu cu Mihai Lupescu. Contribuții la cunoașterea revistelor „Șezătoarea” și „Ion Creangă”*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, XXIV, pp. 159-173.
- Ciubotaru 2006: Ion H. Ciubotaru, *Momente din istoria folcloristicii românești. Mihai Lupescu: scrisori primite de la Artur Gorovei, Simeon Florea Marian și Tudor Pamfile*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, VI, pp. 315-342.
- Comănici 1970: Germina Comănici, *Un folclorist uitat: Mihai Lupescu*, în „Limbă și literatură”, XXIV, pp. 224-225.
- Datcu 2001: Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români* (Vol. III: *Autori. Publicații periodice. Instituții. Mari colecții. Bibliografii. Cronologie. Completări la vol. I-II*), București, Editura Saeculum I. O.
- Densușianu 1895: Nicolae Densușianu, *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români. Partea II. Epoca de până la a. 600 d. Chr.*, Iași.
- Florea 2001: Petre Florea, „Scurtă incursiune în universul gastronomic al țaranului român”. prefață la Mihai Lupescu, *Bucătăria tradițională românească*, București, Editura Saeculum I. O., pp. 5-10.
- Gorovei 1898: Artur Gorovei, *Cîmiliturile românilor*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Gorovei 1915: Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, Bârlad, Tipografia și Legătoria de cărți Const. D. Lupașcu.
- Gorovei 1940: Artur Gorovei, *Învățători folkloriști*, București, Cartea Românească.

- Gorovei & Lupescu 1915: Artur Gorovei & Mihai Lupescu, *Botanica poporului român*, Fălticeni, Tipografia Iosif Bendit.
- Hasdeu 1878: B. P. Hasdeu, *Obiceiile juridice ale poporului român. Programa*, București, Edițiune oficială.
- Hasdeu 1884: B. P. Hasdeu, *Programa pentru adunarea datelor referitoare la limba română*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Hasdeu 1887: B. P. Hasdeu, *Etymologicum Mangnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, Tomul I, București, Stabilimentul grafic Socec&Teclu.
- Hedeșan 2021a: Otilia Hedeșan, *Building a Topic: Food in Romanian Ethnology*, în „Transylvanian Review”, XXX, Supplement 2, pp. 47-64.
- Hedeșan 2021b, „Dubla configurare a sensului în proverbele românești despre hrană. Analiză de caz: corpusul Iuliu Zanne”, în *Caietele Sextil Pușcariu V. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”. Ediția a V-a, Cluj-Napoca, 9–10 septembrie 2021*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor-Aragonaut, pp. 448-459.
- Lupescu 1892: Mihai Lupescu, *Apel către învățători*, în „Șezătoarea”, Anul I, nr. 1, pp. 2-3.
- Lupescu 1916/2000: Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, prefață de Radu Anton Roman, studiu introductiv și bibliografie de Maria Rafailă, postfață de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia.
- Lupescu 1916/2001: Mihai Lupescu, *Bucătăria tradițională românească*. Text stabilit, prefață și indice de Petre Florea, București, Editura Saeculum I. O.
- Marian 1903: S. Fl. Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studiu folkloristic*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Marian 1904: S. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului. Studiu folkloristic*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Ms. rom. B.A.R. 4559: *Răspunsuri la chestionarul istoric al lui N. Densușianu. Partea a II-a, până la anul 600 d. Chr.*, 1896.
- Mușlea 1932: Ion Mușlea, *Academia Română și Folklorul*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I, pp. 1-7.
- Niculiță-Voronca 1903/1998: Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Vol. 1, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom.
- Olteanu 2000a: Antoaneta Olteanu, „Cuvânt înainte”, în S. Fl. Marian, *Botanică românească*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, pp. 5-14.
- Olteanu 2000b: Antoaneta Olteanu, „Un folclorist uitat”, în Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, prefață de Radu Anton Roman, studiu introductiv și bibliografie de Maria Rafailă, postfață de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, pp. 193-204.
- Pamfile & Lupescu 1914: Tudor Pamfile & Mihai Lupescu, *Cromatică poporului român*, Librăriile Socec & Comp și Sfetea.
- Rafailă 2000: Maria Rafailă, „Studiu introductiv”, în Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, prefață de Radu Anton Roman, studiu introductiv și bibliografie de Maria Rafailă, postfață de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, pp. 7-19.
- Roman 1998: Radu Anton Roman, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*, București, Editura Paideia.
- Roman 2000: Radu Anton Roman, „Un precursor”, în Mihai Lupescu, *Bucătăria tradițională românească*. Text stabilit, prefață și indice de Petre Florea, București, Editura Saeculum I. O., pp. 5-6.
- SAG 1970: *Scrisori către Artur Gorovei*, ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, Editura Minerva.
- Savin 1922: Petru Gh. Savin, *Mihai Lupescu și Tudor Pamfil*, în „Șezătoarea”, An XXX, vol. XVIII, nr. 10-11 (octombrie-noiembrie), pp. 263-264.
- SFMC 1991: *Simion Florea Marian și corespondenții săi*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu și Petru Froicu, cuvânt înainte de Iordan Datcu, București, Editura Minerva.
- Șiadbei 1922: I. Șiadbei, *Folkloristul Mihai Lupescu*, în „Șezătoarea”, An XXX, vol. XVIII, nr. 10-11 (octombrie-noiembrie), pp. 260-262.
- Timoce-Mocanu 2021: Cosmina Timoce-Mocanu, *The Development of a Research Topic: Food in Ethnographic Surveys Conducted by Institutions*, în „Transylvanian Review”, XXX, Supplement 2, pp. 15-30.

- Tutoveanu 1922: G. Tutoveanu, *M. Lupescu*, în „Șezătoarea”, An XXX, vol. XVIII, nr. 10-11 (octombrie-noiembrie), pp. 257-259.
- Ulieru & Popescu 2018: Daniela Ulieru & Doina Popescu, *Trei secole de gastronomie românească. De la muhalebiu și schembea la volovan și galantină*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Ursache 1975: Petru Ursache, *Prefață* la Mihai Lupescu, *Tei-legănat. Folclor moldovenesc*, ediție îngrijită și prefațată de Petru Ursache, Iași, Editura Junimea.
- Văduva 1975: Ofelia Văduva, *Introducere în studiul alimentației populare*, în „Revista de etnografie și folclor”, tom XX, nr. 2, pp. 185-203.
- Văduva 1996: Ofelia Văduva, *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București, Editura Enciclopedică.
- Viciu 1906: Al. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXIX, *Memoriile Secțiunii Literare*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- Zanne 1895-1903: Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I-X, București, Editura Librăriei Socec&Comp.